

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ

ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΝ

Ὁ Μαρκιανὸς 533, γεγραμμένος ἐπὶ χάρτου τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, εἶνε κώδιξ ἀξιολογώτατος περιέχων ἔργα τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Καὶ ἐν μὲν φ. 1⁶ προτάσσεται «Πρό-
λογος τοῦ ὅλου βιβλίου Βησσαρίωνι τῷ τῶν 16^α ἀποστόλων καρδηνάλιῳ συντεθειμένου». Ἐχει δὲ ὁ Πρόλογος οὗτος ὡδε

Τῶν ἐνταῦθα ἐκκειμένων λόγων οἱ μὲν ἔτι νέῳ ὄντι καὶ ἄρτι πρῶ-
τως ἡμμένῳ τῆς περὶ τὸ συγγράφειν γυμνασίας ἐκδίδονται μῆτε τινά
πω βαθμὸν ἱερωσύνης ἔχοντι πάνυ τε τὴν ἡλικίαν ἀπαλῶ ἔτι μοι ὄντι,
τῷ πρὶν μὲν τῆς Νικαέων ἀρχιερεῖ γενομένῳ, νῦν δ' εἰς καρδηνάλιον
5 τῆς ἁγίας ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τελοῦντι, τοῦνομα Βησσαρίωνι, τὸ γέ-
νος ἐκ Τραπεζοῦντος. ἐν Κωνσταντινουπόλει τραφέντι καὶ παιδευθέντι·
οἱ δὲ καὶ ἐφεξῆς ἀεὶ τοῦ χρόνου προβαίνοντος ἐν τῷ τῆς χρείας ἐκά-
στοτε παρισταμένῳ, ὡς ὁ καιρὸς εἰδίδου ὑπηγορεύθησαν, οἱ μὲν ἐν ἱε-
ρευσι τελοῦντός μου, οἱ δ' ἤδη καὶ γενομένου ἀρχιερέως. Ὁ δὲ τε-
10 λευταῖος περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως πρὸς τῆ μακρᾶ
ἐς Κωνσταντίνον δεσπότην ἐπιστολῇ ἤδη καὶ ἐς τὸ τῶν καρδηνάλιων
ἀνηγμένον ἀξίωμα. Οὗς, εἰ καὶ μὴ πολλοῦ τινος ἄξιοι λόγου εἰσίν, ὡς
οἰκεία γεννήματα ὁμῶς φιλοῦντες ἐν τούτῳ αὐτοὺς τῷ βιβλίῳ πρὸς
ὑπόμνησιν ἡμῶν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἐτέρων ὠφέλειαν ἐξεθέμεθα :~

Ἐν δὲ φ. 2^α κ. ε. περιλαμβάνεται ὁ ἐξῆς Πίναξ τῶν περιε-
χομένων, εἰς ὃν προσέθηκα ἐν ἀρχῇ τὴν σημείωσιν τοῦ φύλλου
τοῦ κώδικος, ἐν ἧ ἄρχεται ἕκαστον αὐτῶν.

2. μῆτέ

9. τελοῦντος

Πίναξ τῶν περιεχομένων ἐν ταύτῃ τῇ βιβλῷ.

φ. 3 ^α	Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Βησσαρίωνα	α'
φ. 12 ^α	Μονωδία ἐπὶ τῷ Ῥωμαίων βασιλεῖ Μανουήλ τῷ Πα- λαιολόγῳ	β'
φ. 15 ^β	Προσφώνημα εἰς τὸν βασιλέα τῆς Τραπεζούντος Ἀλέ- ξιον τὸν μέγαν Κομνηνόν	γ'
φ. 23 ^β	Παραίτησις ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σοφίας	δ'
φ. 25 ^β	Μονωδία ἐπὶ τῇ δεσποίνῃ τῆς Τραπεζούντος Θεοδώρᾳ τῇ μεγάλῃ Κομνηνῇ	ε'
φ. 29 ^β	Ἔτερα μονωδία ἐπὶ τῇ αὐτῇ	ς'
φ. 35 ^α	Ἔτερα μονωδία ἐπὶ τῇ αὐτῇ	ζ'
φ. 38 ^β	Στίχοι ἥρωικοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ τῷ	η'
φ. 38 ^β	Στίχοι ἰαμβικοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ Γεωργίῳ τῷ Ἀμνηροῦτζῃ	θ'
φ. 39 ^α	Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Παντελεήμονα	ι'
φ. 42 ^β	Ἐπιστολὴ	ια'
φ. 44 ^α	Ἔτερα εἰς τὸν αὐτὸν	ιβ'
φ. 47 ^α	Ἔτερα Γεωργίῳ τῷ Ἀμνηροῦτζῃ	ιγ'
φ. 48 ^β	Στίχοι ἰαμβικοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ τῇ βασίλισσῃ Κλεόπῃ .	ιδ'
φ. 48 ^β	Στίχοι ἰαμβικοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ τῇ βασίλισσῃ Θεοδώρᾳ	ιε'
φ. 49 ^β	Στίχοι ἰαμβικοὶ ἐν πέπλῳ ἔχοντι τοὺς βασιλεῖς Ῥω- μαίων Μανουήλ καὶ Ἐλένην ἐν σχήματι λαϊκῶν τῶ ¹ καὶ μοναχῶν	ις'
φ. 50 ^α	Ἐπιστολὴ Θεοδώρῳ δεσπότη τῷ Πορφυρογεννήτῳ . .	ιζ'
φ. 51 ^α	Ἔτερα τῷ αὐτῷ	ιη'
φ. 51 ^β	Ἔτερα Παύλῳ τῷ Σοφριανῷ	ιβ'
φ. 52 ^α	Ἔτερα Δημητρίῳ τῷ Πεπαγωμένῳ	κ'
φ. 53 ^α	Ἔτερα Νικηφόρῳ τῷ Χειλᾷ	κα'
φ. 53 ^β	Ἔτερα Διονυσίῳ Ἱερομονάχῳ	κβ'
φ. 55 ^α	Ἔτερα νομοφύλακι τῷ Εὐγενικῷ	κγ'
φ. 56 ^α	Ἔτερα Ματθαίῳ καὶ Ἰσιδώρῳ τοῖς Ἱερομονάχοις . . .	κδ'
φ. 58 ^β	Λόγος ἠθικός περὶ ἀρετῶν ἐκ προσώπου Ἰωάννου Δά-	

¹ Ἐνταῦθά τε ὡς καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ καὶ ἐν τῇ κατωτέρῳ ἐκδομένῃ ἐπιστολῇ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον τὸ τε φέρεται πάντοτε ἐν τῷ κώδικι μετὰ τόνου (τῆ).

- σκαρι τοῦ Λεοντάρη πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δηνή-
τριον. Ἐν κε' κεφαλαίοις διηρημένος. κε'
- φ. 107^b. Δικανικὸς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἢ
περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἀρχιεπι-
σκοποῦ Τραπεζούντος Δοσιθεοῦ. κς'
- φ. 131^b. Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζούντα. κζ'
- φ. 167^b. Ὀμιλία εἰς τὸ Μακάριος ἄνθρωπος ὃς εὔρε σοφίαν καὶ
θνητὸς ὃς εἶδε φρόνησιν. κη'
- φ. 183^a. Πρὸς τὸν βασιλεῖα Ῥωμαίων τὴν σύζυγον ἀποβαλ-
λόμενον παραμυθητικὸς α^{ος}. κθ'
- φ. 191^a. Πρὸς τὸν αὐτὸν παραμυθητικὸς β^{ος}. λ'
- φ. 199^a. Πρὸς τὸν αὐτὸν παραμυθητικὸς γ^{ος} ἐν ᾧ καὶ περὶ
ἀθανασίας ψυχῆς καὶ σώματος ἀναστάσεως. λα'
- φ. 208^a. Προσφώνημα ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς ἐν Ἰεραρίᾳ Ἀκτινῶν
καὶ Γραικῶν οἰκουμένης συναδου. λβ'
- φ. 212^a. Δογματικὸν ἢ περὶ ἐνώσεως. λγ'
- φ. 238^a. Περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς
Ἀλεξίον Ἀσκαριν τὸν Φιλανθρωπινόν, αἰτήσαντα. λδ'
- φ. 268^a. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν δεσπότην κῦρ Κωνσταντῖνον. λε'

Τὰ ἐν τῷ Πίνακι τούτῳ περιλαμβάνονται πάντα ἐν τῷ κώ-
δικι, εἰ καὶ τιν' αὐτῶν φέρουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσι τοῦ
κώδικος ἐπιγραφὴν διατετυπωμένην ἄλλως ἢ ἐν τῷ Πίνακι.
'Ἄλλ' οἱ ἐν φ. 38^a περιλαμβανόμενοι Στίχοι ἐπὶ τῷ Ἀμηρού-
τζη καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν εἶνε δι' ἄγνωστον λόγον διαγεγραμμένοι
μέχρις ἀφανείας, καὶ αἱ ἀνωτέρω δὲ παρατεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ
αὐτῶν εἶνε ὁμοίως διαγεγραμμέναι ἐν τῷ Πίνακι οὕτως, ὥστε
οὐδὲ κἂν ἠδυνήθην νάναγνώσω τὸ τέλος τῆς πρώτης αὐτῶν.
Δὲν τελευτῶσι δ' οἱ Στίχοι ἐκεῖνοι ἐν τῷ φ. 38^b, ἀλλ' εἶπετο
φύλλον κεκομμένον νῦν, οὐ περιλείπεται μόνη ἢ ῥάχισ· σώζε-
ται δὲ μόνον ἐν φ. 39^a τὸ τέλος τῶν ὑπ' ἀρ. θ' Στίχων, ὧν ἡ
μὲν ἀρχὴ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει ἔχει πόρον τ' ἐφευρεῖν ἐν πέ-
λουσιν ἀπόροις, τὸ δὲ τέλος δόξης καὶ χαρᾶς καὶ αὐδίου βίου.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐν τῷ κώδικι περιεχομένων λόγων

καὶ ἐπιστολῶν, ὧν ἀντέγραψα ἕσα σχετίζονται πρὸς τὰ κατὰ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, γενήσεται λόγος ἀλλαγῆς. Ἐνταῦθα δ' ἐκδίδω τὴν πρὸς Κωνσταντίνον τὸν Παλαιολόγον ἐπιστολήν, ἣτις διὰ τε τὸ μῆκος καὶ τὸν χαρακτῆρ αὐτῆς δύναται ὀρθῶς νὰ ὀνομασθῆ ὑπόμνημα. ἔχει δὲ αὕτη ὡδε·

Βησσαρίων καρδινάλιος

Κωνσταντίνῳ δεσπότη τῷ Παλαιολόγῳ χαίρειν.

Τρίτην ταύτην ἐπιστέλλων σοι, κράτιστε δέσποτα, μετὰ τὸ τὸν ἰσθμὸν τεχισθῆναι, οὐκ ἀπεικός, οἶμαι ποιεῖν πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν γράφων. Οὕτω με τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος ἢ τε τῆς ψυχῆς ἄρρητος ἡδονή, ἢν, τῆς ἀληθείας μοι μαρτυρούσης, ὡς ἐπ' οὐδενὶ τῶν ἐκ παιδὸς συμβάντων μοι καταθυμίῳν διηνεκῆ τε καὶ ἀκμά- 5 ζουσαν ἐπὶ τοσαῦτον ἤδη χρόνον ἔσχον, κινουσι καὶ μὴ βουλομένον γράμμασιν ἐκφαίνειν τὸ πάθος.

Χαίρων τοίνυν αὐτός καὶ πόσῃν εἶαι καρπούμενος εὐφροσύνην, ὃ πάλαι ποτ' ἐπόθουν καὶ ποθῶν ἰδεῖν ἐπιθύμουν τετελεσμένον ὄρων οὐχ ἥκιστα, σοὶ καὶ τῷ γένει συγχαίρω καὶ πᾶσιν ὅλως τοῖς Ἕλλησι, πρό- 10 τερον μὲν οὐ ψυχᾶς μόνον, ἀλλ' οἷον καὶ αὐτὴν τῶν σωμάτων ἀνακειμένοις τὴν ῥώμην καὶ συγκαταπεπτωκόσιν αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ, νῦν δ' ἐγερθέντος διὰ σοῦ καὶ αὐτοῖς τὴν τε ἀνδρείαν τὴν τε ῥώμην συνανασπασομένοις, τὰ τε ἐκτός πάντα καὶ τὴν ἐν τούτοις εὐδαιμονίαν, εἰρήσθω δὲ νῦν θεῷ, σοῦ ἡγουμένου ἀποληψομένοις. Σοὶ δ' ὅτι τὰς κοι- 15 νὰς ἐλπίδας οὐκ ἔψευσας, μᾶλλον δ' ὅτι καὶ πολλῶν αὐτὰς ὑπερεβάλλου τῷ μέτρῳ συγχαίρων, πολλὰ ἐκ θεοῦ εὐχομαι ἀγαθὰ καὶ μακρὰν ἐπὶ πᾶσι ζῶν, ἧς τὰ μακρὰ ἡμῶν καὶ πολυετῆ ὥστε ἀναστῆναι δέονται πτώματα. Σὺ γὰρ σφόδρα καὶ πρὶν ἐπιθύμεις ἡρωικὰ ἐπιδειξασθαι ἔργα, καὶ νῦν ἅμα τε ἀφορμῆς καὶ δυνάμεως ἐπελάθου καὶ πρὸς 20 ἔργα ἐχώρησας, θεμέλιον οὐκ ἀγενές τοῖς μέλλουσι προκαταβαλόμενος πράγμασι. Σοῦ τὴν ψυχὴν οἶδα πόσος ἀναφλέγει ζῆλος τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ μικρᾶς ἀφορμῆς μεγάλα διαπράξασθαι δυ-

9 (καὶ κατωτέρω). πάλαι 9-10. οὐχῆκιστα 16. ὑπερεβάλλου
21, θεμέλιον κατὰ διόρθωσιν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος θεμέλια ἀγενές

νηθέντων. Οὐκ ἄγνωσά οἱα καθ' ἐκέρτην λογίζῃ, οἱα ἐπιθυμείς, οἱα
 5 δεικνῷ. ἅ τῷ νῷ συλλαμβάνεις καὶ ὥστε εἰς τέλος ἐξενεγκεῖν πάντα
 μηχανῆ τρόπον. Οὐκ ἀμφισβῆλλον περατήτῃσθαι σοι τὸν θεὸν σύμ-
 μχον, ἐπόπτην, συνεργὸν τε καὶ βόηθον. Ἐκεῖνός τε γὰρ φιλόνηρω-
 5 πός καὶ φιλόκρετος, τῷ τε ἀξίος ὑπηρέτης ἐκείνου, πολὺν τῶν ἀρετῶν
 ποιούμενος λόγον, ὧν ἄλλα οὐ τὰ μέλλοντα μόνον ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ
 παρόντα προὔθηκεν εἰς τὸ μέσον, οὐ κακίας, οὐδ' ἀμελείας τε καὶ
 ῥαστώνης, οἷς ἐπὶ πολλὸν συνεχόμενοι χρόνον οὐκ ἀπεικότως αὐτοὶ τε
 ἀπολώλαμεν καὶ τὰ ἡμέτερα ἀπωλεσαμεν. Ἀλλὰ νῦν τὴν ἐναντίαν,
 10 σοὺ ἡγουμένον τε καὶ ὑποδεικνύντος, ἰόντες, τοῖς ἐναντίοις τε καὶ
 πάντως ἀγαθοῖς ἐντευξόμεθα.

Ταῦτά με εὐφραίνει, ταῦτα ἐν ἀρρήτῳ ἡδονῇ κατέχει, ταῦτά μοι
 γλυκυθυμίαν ἀδιάκοπον ἐμποιεῖ· ὧν τὰ μὲν ἤδη γεγενημένα, τὰ δὲ
 15 ὡς ἐψόμενα τῷ φανταστικῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ οὐ στοχάζομαι μό-
 ῥον, ἀλλ' οἷον ἤδη ὄρω.

Τειχίσας μὲν οὖν τὸν ἰσθμὸν, βασιλικώτατε ἄνερ, ἀριστα καὶ ἀξίως
 αὐτοῦ ἐβουλεύσω· μὴ μέχρι δὲ τούτου διανοηθεῖς στήναι, ἀλλὰ προς-
 20 ἔτι καὶ πόλιν ἐκείσε ἰδρύσασθαι, ἐτι μᾶλλον ἀξία θαύματος ἐλογίσω.
 Καὶ γὰρ ἄνευ μὲν φυλάκων οὐδὲν ἂν ποτε δυνηθεῖεν μόνα τὰ τεῖχη·
 φύλακες δὲ ἄνευ παρακειμένης πόλεως τε καὶ πολιτείας οὐτ' ἂν ἱκα-
 νοί, οὐτ' ἂν μόνιμοί τε καὶ βεβαίοι εἴεν, οὐτ' ἂν ἐν ἅπασι καὶ τοῖς
 || ἀναγκαίοις καιροῖς δύναιτ' ἂν ἐκ τοῦ προχείρου παρσεῖναι. Καὶ
 τούτου μάρτυς ὁ χρόνος καὶ τὰ προλαβόντα παθήματα. Ὅθεν εἰ μὲν
 γέγονεν εἴτε καὶ γίνεται, ταῦτα γίνεται ἄπερ εἶδει γενέσθαι· εἰ δ'
 25 οὐπω καὶ νῦν ἀρχὴν ἔλαβε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ἀρξασθαι καὶ τε-
 λῆσαι, μᾶλλον δὲ γε καὶ ἀναγκαίως καὶ οὐ χωρὶς οὐκ ἂν ποτε
 σχοιῆ καλῶς οὐδ' ἂν ἔργον τετελεσμένον ῥηθεῖη. Καίτοι καὶ τούτου
 γεγενημένου, εἰ μὴ καὶ τὰ βασίλεια ἐκεῖ ἰδρυθεῖη καὶ προκαθημένη
 τῶν ἄλλων γένοιτο πόλις, οὐκ ἂν δυνηθεῖη τοσοῦτον. Τῶν γὰρ ἐντὸς
 30 τῆς Πελοποννήσου σὺν θεῷ μηδὲν δεδιότων, περὶ τὸν ἰσθμὸν ὡς ἐπὶ
 τὸ πολὺ δεῖ τὸν ἄρχοντα ἐγγχρονίζεῖν, τὰ μὲν ἐπικουρήσοντα τοῖς ἰδι-
 οῖς, εἰ τις ἐπέλθοι τῶν πολεμίων, τὰ δ' ἐκδραμούμενον ἐν τοῖς προς-
 ἤκουσι χρόνοις κατὰ τῶν παρακειμένων ἐχθρῶν καὶ μὴ τοὺς καιροῦς

5. οὐ 10. ὑποδεικνύντος 13 (καὶ κατωτέρω). μὲν
 28. ἰδρύνθειν 30-31. ἐπιτοπολύ

ἀπολλύντα τῆ ἀπουσίᾳ. Ἐλπίς μὲν γὰρ ἔσται σὺν θεῷ τῷ τε διὰ θαλάσσης τῷ τε πεζικῷ ὑμῶν τε καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν στρατῷ, οἳ πάντες τανῦν ὡς περ ἐξ ἐνὸς θείου συνθήματος κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐκινήθησαν, τελείως αὐτούς τῆς Εὐρώπης ἀπελαθῆναι καὶ ἡμᾶς ἐν παντελεῖ ἰσασθαι ἐλευθερίᾳ μηδὲν δεδιότας, μήτε τοσαύτης φυλακῆς 5 δειομένους. Ἐκείνῃ μὲντοι βουλευσῆσαι καὶ προκαταλαμβάνειν ἀνάγκη, ἃ καὶ ἀποτυχούσιν, ὅπερ ἀπίη, συνοίσει τε ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τὰ γούν ὄντα σώα διατηρήσει, ἄλλως τε καὶ, τῶν νῦν ἰχθρῶν ἀποικισθέντων, οὐκ ἀνέλπιστον ὡς ἄλλους ἴσως ἔξομεν ὁμοροῦντας, ἀνθρώπους πάντως ὄντας καὶ τοῖς ἀνθρωπίνους πάθεσιν ὑποκειμένους, ἀφ' 10 ὧν φυλάττεσθαι καὶ τὰς ἐκείνων προκαταλαμβάνειν ἐπιχειρήσεις νοῦν ἂν εἴη ἰχόντων ἀνθρώπων.

Οὐ μικρὰ συμβαλεῖται πρὸς δύναμιν καὶ τὰς μελλούσας ἐλπίδας ἡμῶν τούς τε ἐθέλοντάς ὀθενοῦν τῶν ἔξω χώρων τὴν ἐν Πελοποννήσῳ οἴκησιν αἰρουμένους ἄσμενον ὑποδέξασθαι, ἀσυλίας ἱερὸν ἀνεω- 15 γότα αὐτοῖς, αὐτὸν τε νόμῳ πολέμου ὡς πλείστων τε σπεύδειν κρατῆσαι καὶ τοὺς κεκρατημένους οὐχ ὡς δούλους, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἴσοις τοῖς ἄλλοις Πελοποννησίοις ἐς αὐτὴν ἀχθῆναι τὴν Πελοπόννησον, καὶ ταῦτα ὡς ἂν τάχιστα διαπραχθῆναι καὶ πρὸ τοῦ τοὺς νῦν ἀμειφθῆναι τῆς Εὐρώπης δεσπότας. Ἐβουλόμην μὲν γὰρ εἶναι πολλαπλασίω τῆς 20 τε νῦν ἐν Πελοποννήσῳ οὔσης δυνάμεως, ἣν τε ἡ φήμη φησί κάγω οὐκ ἄνευ λόγου πρὸς τοὺς πυνθανομένους δυσχυρίζομαι. Οἶδα μὲντοι καὶ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα πάντως οὐκ ἀγνοῶ, κάντεῦθεν ὡς τὰ μάλιστα τοῖς ἡμετέροις συνοίσουσιν πράγμασιν τὴν ἔξω παρακειμένην δύναμιν ἡμετέραν γενέσθαι καὶ βούλομαι τε καὶ εὐχομαι 25 οὐ καὶ σὲ μέγιστον λόγον ποιῆσθαι σαφῶς εἰδώς, ὁμῶς οὐκ ἀποκνῶ δεῖσθαι τε καὶ προτρέπειν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς τε νῦν ὄντας Πελοποννησίους, ὧν τὰς τε ψυχὰς οἶδα γενναίας καὶ ἔμφρονας τὰ τε σώματα ῥωμαλῖα, γυμνοὺς δὲ ἄλλως ὄπλων καὶ ἀγυμνάστους, τὸ μὲν τῆ τῶν βαρέων ἐπιστατῶν ὠμότητι καὶ ταῖς ἀπηνέσιν εἰσπράξεσι, τὸ δὲ 30 τῆ κρατησάσῃ τοῦ γένους μαλακίᾳ τε καὶ βλακίᾳ. Τούτους τε οὖν τοὺς τε ἄλλοθεν ἐνταῦθα ἢ ἐκουσίως ἢ βίᾳ, ὡς εἴρηται, διὰ σοῦ μετ-

1. ἀπολλύντα

8-9. ἀπωκισθέντων

21. οὔσης δυνά-

μεως ἐν πελοποννήσῳ

24 (καὶ κατωτέρω). ταμάλιστα

26-27. δεῖ-

σθαι τε

29. ῥωμαλαῖα

32. μετοικίσοντας

οικήσοντας πάντας ἅμα γυμνάζειν οὐκ ἀμελήσεις καὶ πρὸς τοὺς ἀληθινοὺς ἀγῶνάς τε καὶ πολέμους στομοῦν καὶ ρυθμίζειν. Ἄλλ' ἀποδώσεις μὲν αὐτοῖς τὰ ὄπλα, κουφιεῖς δὲ τὰ βάρη καὶ τὰς ἀλόγους εἰσπράξεις, ἀναστήσεις δὲ καταπεπτωκότα αὐτοῖς τὰ φρονήματα καὶ τὴν
 5 ἀρχαίαν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς ἀποδώσεις· τὸ τε γεωργικὸν τὸ τε στρατιωτικὸν διακρίνας ἐν μέρει καὶ ὅσον μάχιμον ἀπὸ τοῦ εἰρηνικοῦ ἐκλεξάμενος, ἑκατέρῳ ἀποδώσεις τὰ ἴδια, μίαν τέχνην, ἐν ἐπιτήδευμα μετιέναι ἑκατέροις νομοθετήσας.

φ. 269^a Καὶ γὰρ ἴσθε μὲν τι || φυσικόν, ἴσθε δὲ γε καὶ διδακτὸν ἢ ἀνδρεία,
 10 καὶ οὐκ ἂν τις ἄνευ μαθήσεώς τε καὶ μελέτης πρὸς ἀνδρείαν ἐπίδοσις γένοιτο. Ὅθεν τοὺς τε εὐφυστέρους τοὺς τε ἀμβλυτέρους τὴν φύσιν πάντας ὁμοίως ἐν οἷς ἂν ἀξιόλογοι βούλωνται γενέσθαι ταῦτα καὶ μανθάνειν ἀνάγκη καὶ μελετᾶν. Ὡς περ οὖν Δημοσθένης, τί ἂν εἴη τῶν ἐν ῥητορικῇ πρῶτον πυθανομένου τινός, Ἰπόκρισις ἀπεκρίνατο, τί
 15 ἂν εἴη δεύτερον ἢ τρίτον, ταῦτ' ἀπεφάνητο, οὕτω καὶ τῶν ἐν πολεμικοῖς τὰ πρῶτα καὶ μέσα καὶ τελευταῖα οὐκ ἂν ἀπεικότως μάθησις τε καὶ ἄσκησις καὶ μελέτη εἶναι ῥηθεῖη καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὡς ἄνευ γε τούτων οὐδὲν συντελέσει τὸ τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ δεινὰ ἐρρωμενεστέραν γίνεσθαι φύσει. Καὶ δηλοῦσιν ὅσα τῶν γενῶν τὰ μὲν τῇ γυμνασίᾳ, τὰ
 20 δὲ τῇ ῥαστώνῃ εἰς αὐτὰ τάναντία τοῖς προτέροις ἀπήχθησαν ἢ ὅσα ἀνδρικότατα ἐν ἐνὶ τινὶ τῶν πολέμων εἶδει ὄντα, ἐν τοῖς λοιποῖς διὰ τὸ μὴ ἰθίσαι οὐδὲν ὅλως ἰσχύουσιν. Λακεδαιμόνιοι μὲν γὰρ, ἀσπίσι καὶ δόρασι ἰσχύοντες, ἐν πέλταις τε καὶ ἀκοντίοις οὐδενὸς ἀξιοὶ ἦσαν· Θρᾶκες δὲ, ἐν πέλταις καὶ ἀκοντίοις κρατοῦντες, τὸ μηδὲν ἦσαν ἐν
 25 οἷς Λακεδαιμόνιοι ἰθαυμάζοντο· Σκύθαι δὲ, τόξοις ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους εὐδοκιμοῦντες, ἐν οἷς Θρᾶκες ἢ Λακεδαιμόνιοι τὸ κράτος εἶχον, τούτων οὐδὲν διαχειρίζεσθαι ἤδυσαν. Καὶ αὐτῶν, ἵνα τὰλλα πλεῖστα ὄντα παρῶ παραδείγματα, Θηβαῖοι μὲν, Ἀγησιλάου συχνῶς ἐμβάλλοντος εἰς τὴν αὐτῶν καὶ κακοῦντος αὐτοὺς, καίτοι μὴ σφόδρα
 30 πολεμικοὶ πρότερον ὄντες, οὕτως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐγυμνάσθησάν τε καὶ τὰ πολεμικὰ ἤσκησαν, ὥστε παρὰ μικρὸν ἐλθεῖν καὶ αὐτὴν τὴν πανταχοῦ γῆς θαυματομένην Σπάρτην εἰλεῖν. Λυδοὶ δὲ, πολεμικότατοι ὄντες, ὑπὸ Κύρου ἀφρημένοι τὰ ὄπλα, ἰορταῖς τε καὶ πανηγύ-

2. ἀγῶνας τε

10. μαθήσεως τε

15. ταυτὸ

24. τομηδὲν

25. σκύθαι

31. παραμικρὸν

ρῆσιν ἐθισθέντες σχολάζειν, οὕτως ἐμαλακίσθησάν τε καὶ ἐχαυνώθησαν, ὡς γυναικῶν μηδὲν διαφέρειν. Τοσοῦτον ἡ γυμνασία καὶ ἡ ἀσκήσις δύναται, ἢ τάναντία.

Διὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς τοῖς σαυτοῦ γυμνάσει, διδάξει τὰ τακτικά, τὰ πολεμικά, τὰ στρατιωτικά, καὶ οὕτως αὐτοὺς εἰς ἅπαντα ἔχων 5 χρησίμους μέγαρα δι' αὐτῶν ἀπεργάση. Τῶν Πελοποννησίων κρατεῖς, τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχεις· οἱ ὑπὸ Λυκούργου καὶ τῆς ἐκείνου νομοθεσίας, ὡς οἶδας, ἐκ παιδὸς γυμναζόμενοι τὴν Περσῶν ἐν μὲν Πλαταιαῖς ἐκ παρατάξεως κατηγωνίσαντο δύναμιν, ἐν δὲ Ἀσίᾳ μετ' Ἀγησίλαου διαβάντες εὐαριθμητοὶ μετὰ μεγάλου φρονήματος ἐτροπώ- 10 σαντο. Ὦν εἰς ἀνὴρ Ξάνθιππος, στρατηγὸς Καρχηδονίοις πεμφθεὶς, τὴν Ῥωμαίων ἀκμάζουσαν τότε συνέτριψε δύναμιν, καίτοι στρατηγὸς αὐτῶν ἡγουμένου τοῦ καρτερικωτάτου καὶ δικαιοτάτου ἀνθρώπων, Μάρκου Ἀτιλίου· ἄλλος αὖ Γύλιππος ἐν Σικελίᾳ τὸν ἀναριθμητὸν Ἀθηναίων στόλον ἠράνισεν· Βρασιδάς Χαλκιδεὶς, Ἀγησίλαος 15 Αἰγυπτίους, Λύσανδρος καὶ Καλλικρατίδας ἄλλος ἄλλους τῶν ἐπικαλεσαμένων αὐτοὺς διεσώσαντο. Οἱ Ἀθηναῖοις, πλείστον τῷ τότε δυναμένοις ἀνθρώπων, ὡς δεσπότης δούλοις ἐπέταττον. Μετὰ τούτων ἡσχημένων καὶ γεγυμνασμένων παραταττόμενος καὶ αὐτὸς οὐδὲν ὁ τι τῶν μεγάλων οὐ κατορθώσεις, τὴν Εὐρώπην ἐλευθερώσεις. Τούτου γε- 20 γνημένου ἄλλος Ἀγησίλαος νέος μετὰ τῶν νέων Λακεδαιμονίων, οὐς αὐτὸς ἀναπλάσεις, ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διαθήσῃ, τὴν πατρικὴν ἀποληψόμενος πᾶσαν ἀρχὴν.

Οὐ δεῖ τὴν νῦν οὐσάν σοι καταφρονεῖν δύναμιν οὐδ' ἀπελπίζειν τὰ μείζω. Οὐδὲν τῶν εἰς μέγα προβάντων δυνάμεως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μεγα 25 ἦν ἢ εἰς μέγα προκέκοφεν, ἀλλ' ὥσπερ ταῖς τῶν ζῶων γενέσεσιν, οὕτω δὲ καὶ τοῖς πράγμασιν ἀρχὴν, αὐξήσιν καὶ τελευτὴν ἔδωκεν ὁ θεός. Ἄπο μικροῦ πάντα ἠργμένα, μᾶλλον δ' ἀπὸ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι πρῶτον παρηγμένα, εἶτα κατὰ μικρὸν εἰς ὅσον ἐνὴν πύξῃται τε καὶ ἐπέδωκεν. Μνήσθητι Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ πόσης ἠργμένος δυνάμεως 30 ἥ εἰς ὅσον προκέκοφε. Μὴ ἐπιλάβῃ τοῦ Κύρου καὶ οἷς ἐκεῖνος ἐπιτη- φ. 269# δεύμασιν ἐκ μικρᾶς, ταπεινῆς τε καὶ δούλης πάντων κρατούσαν τὴν

1. ἐχαυνώθησαν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ἐσχαυνώθησαν 4. δ-αι
ταῦτα 14. ἀτηλίον 16. κρατίδας 18. μετατούτων
24. οὔσαν 25 (καὶ κατωτέρω). ἐξαρχῆς

πατριδα ἀπέδειξεν. Αὐτὴ δὲ αὐτὴ ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη, ὅθεν σοι ταῦτα γράφω, οὐκ ὀλίγοις καὶ ἀγενέσι ἐξ ἀρχῆς πολίταις, ποιμέσι τε καὶ λησταῖς οικισθεῖσα, ἐπὶ τὰ τῆς οἰκουμένης ἔσχατα τὴν ἡγεμονίαν ὤρισατο; Ὁ δὲ Σπαρτάκειος πόλεμος οὐκ ἀπὸ ἑβδομήκοντα ἡργμένοις 5 ἀνθρώπων ἐς πολλὰς ἠϋζήταις μυριάδας καὶ τὴν γῆν καὶ θαλάττης ἄρχουσαν Ῥώμην ἐς τὸν περὶ ψυχῆς περιέστησε κίνδυνον; Ἄλλὰ τί μοι τῶν παλαιῶν; Ὁ μὲν Τιμίρ ἐκεῖνος, ἀπὸ ληστοῦ καὶ νομάδος τῆς Περσῶν ἐπικρατήσας ἀρχῆς, ἐξήκοντα μυριάσι στρατοῦ, εἰσὶ δ' οἱ φασὶ καὶ ἑκατὸν, κατὰ πάσης ἤλασεν Ἀσίας τε καὶ Συρίας καὶ τῶν 10 παρακειμένων ἡμῖν Τούρκων, πάντα κατακλύσας ὡς περ τι βίαιον ῥέθμα. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ νῦν ἡμῶν φεῦ ἐπιτάττοντες Τούρκοι, Ἑλλησι βάρβαροι, ἀπὸ σφοδρᾶ ὀλίγων καὶ τοῦ μηδενὸς τῆ ἡμετέρα ἐπὶ τοσοῦτον ἠϋζήνται ἀμελείᾳ τε καὶ ῥαστώνῃ.

Φύσιν ἔχει πάντα τὰ πράγματα, θεϊότατε δέσποτα, ἐπιμελείᾳ μὲν 15 καὶ μελέτῃ καὶ εὐνομίᾳ αὔξεσθαι τε καὶ ἐπιδιδόναι, τοῖς δ' ἐναντίοις ἀπομαραίνεσθαι τε καὶ σβέννυσθαι. Ταῦτα μᾶλλον ἐμοῦ οἶδας· ταῦτα παντὸς εἰσὶν ἀληθέστατα· ταῦτά σου δέομαι μελετᾶν ὅσημέραι, ταῦτα μηδέποτε ἐκβαλεῖν τῆς ψυχῆς.

Ἐπεὶ δ' ἄνευ εὐνομίας τε καὶ τῆς δεούσης ταῖς πόλεις καταστά- 20 σεως τούτων οὐδὲν ὄφελος, μᾶλλον δ' οὐδὲ ταῦτ' ἂν γένοιτο, μὴ τῆς εὐνομίας ὡς τινος θεμελίου προκαταβληθέντος, καὶ τούτου φροντισεῖς μάλιστα πάντων. Καὶ τὰ μὲν πονηρὰ τῶν ἰθῶν ἀφελῆ τε καὶ περικοψεῖς, ἀντικατάρξεις δὲ τὰ χρηστότερά τε καὶ χρησιμώτερα, νόμους τιθέμενος, διατάγματα, ψηφίσματα συγγραφόμενος. Οὔτε γὰρ αὐτὸς 25 τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ ὅσοι δημιουργοὶ γεγένητο νόμων χείρων τι ἴση βουλευθεῖς, οὔτε τὰ ἡμέτερα ἐλάττονος εἰ μὴ καὶ μείζονος ἐπανορθώσεως δέονται ἢ τὰ ἐκείνων. Καίτοι καὶ αἱ νῦν πανταχοῦ τῆς Ἰταλίας εἴτε ἀριστοκραταί, εἴτε δημοκραταί, εἴτε ἀπὸ τιμημάτων ἀρχαὶ ἐκάστοτ' ἐν τῷ καλοῦντι τὰς χρεῖας ἢ νέους, τίθενται 30 νόμους, ἐφ' ὅσον ἂν εἴη χρησίμον διαρκέσοντας, ἢ τοὺς παρ' αὐτῇ ἤδη θεθέντας ὡς μηκέτι χρησίμους ἀκυροῦσιν ὡς ἂν αὐτοῖς πρὸς τὰ παρόντα συνοίσιν δοξείαν. Οὐ γὰρ ἐπαινετέον ὡς περ τὸ τινὰς ἐκ προχείρου τολμᾶν ἀκυροῦν, μὴ μετὰ εὐλόγου τε καὶ εὐπροσώπου αἰτίας τε καὶ ἀνάγκης, οὕτως οὐδὲ τὴν σφοδρὰν ἐκείνην καὶ ἄλογον περὶ

πάντα εὐλάβειαν, ἢ οὔτε τι τῶν κειμένων μετακινήσῃ. οὔτε τῶν συν-
 οισόντων οὐδὲν ἐκ νέου ταλμῶμεν εἰσαγαγεῖν. Τοῖς θείοις γὰρ τοῦτο
 μόνον νόμοις ἀποδοτέον, οἱ πρὸς πάντα καιρὸν τε καὶ πράγματα χρή-
 σιμοὶ τεθεινται. Τοῦς δὲ γε ἀνθρωπίνους νόμους πρὸς τὰ ἐκάστοτε ἐνε-
 στῶτα πράγματα καὶ τοὺς τότε καιροὺς ἀρμοζομένους, τῶν πρα- 5
 γμάτων μεταβαλλομένων, κάκεινους μεταβάλλεσθαι πάντως ἀνάγκη.
 Καίτοι οἱ γε ἡμέτεροι νόμοι καὶ οἱς τὸ ῥωμαϊκὸν ἄμα καὶ ἑλληνικὸν
 κέχρηται γένος οὐδὲν ὅ τι τῶν μετακινεῖσθαι δεόντων ἔχουσιν, ἀλλ'
 εἰ τι ἑλλεῖπον ἴσθι προσθετέον¹ καὶ τὰ πονηρὰ ἔθνη καὶ ἅ αὐτοὶ τῇ
 ἡμῶν εἰσπράττομεν βλακειᾶ καὶ μοχθηρίᾳ. ταῦτα ἀποκοπτέον, ἃ, εἰ 10
 καὶ πάλαι ποτὲ φορητὰ ἦσαν, τοῦ γένους εὐδαιμονοῦντος καὶ μὴ πάνυ
 τοι πολλῆς διομένου τῆς θεραπείας, ἀλλὰ καὶ τότε εἰ τούτων ἀπεί-
 χοντο, οὐκ ἂν εἰς τοῦτο δυστυχίας ἐξώκειλαν, καὶ νῦν ἀναγκαιστατα
 αὐτῶν ἰφεκτέον ἴσθιν, εἰ γε μὴ μέλλοιμεν τέλειον ἀπολέσθαι, ἀλλὰ
 τὰ τε ὄντα σῶσαι τὰ τε ἀπολωλότα ἱπανακαλίσασθαι. Περικοπτέον 15
 τὴν ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, τὴν ἐν σπρικοῖς ἱματίοις καὶ διαχρύσοις
 τοῦτο μὲν ἀνδρῶν, τοῦτο δὲ γυναικῶν εἴτε ἐν κουλοῖς εἴτε ἐν ἱφι-
 πείοις, εἴτε ἐν ὅποιοιςδὴποτε σκυέσει πολυτέλειαν, τὴν ἐν πλήθει θε-
 ραπαινίδων, τὴν ἐν ταῖς τῶν φρενῶν ἐπιδόσεσιν ἀλογίαν, τὴν ἐν ἐορ-
 ταῖς, τὴν ἐν γάμοις, τὴν ἐν ταφαῖς τε καὶ κήδεσι, τὴν ἐν οἰκοδομή- 20
 μασι, τὴν ἐν τῇ λοιπῇ διαίτῃ δαπάνην. Οὕτω γὰρ ἂν οὐ προδοσίαν,
 οὐ δωροδοκίαν, οὐ μαλακίαν οὐδεμίαν φοβηθησόμεθα κακουργίας.
 Γνώτωσαν ἀρετῇ τιμώμενοι, οὐ πλούτῳ οἱ ἄνθρωποι· μὴ πλουτίνδην
 ἀλλ' ἀριστίνδην ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐκλεγέσθωσαν καὶ τὸ πρωτεῖον ἀρετῇ
 μετίτωσαν. ὡς ἄλλης ἐτέρῳ πρὸς ἕτερον οὐκ οὔτης διαφορᾶς οὐδὲ ἀνι- 25
 σότητος πλὴν ὅσων αἰσχρῶν ψόγος ὀρίζει καὶ καλῶν ἔπαινος. Πᾶσι
 τούτοις οἱ πρὶν νομοθέτας ἐπέστησαν, πάντων ἰφρόντισαν. Μηδεμιᾶ
 ἐξεῖναι ἢ πόρναις χρυσὸν φέρειν, μηδεμιᾶ, καὶ τῇ εὐγενεστάτῃ, εἰ μὴ
 μεθύοι, πλείους μιᾶς θεραπαινίδος ἔπισθαι ὁ παρὰ Θουρίοις γενομένος
 νομοθέτης Ζάμολξιν¹ ἔθετο, καὶ τούτοις καὶ ἄλλοις ὁμοίοις τὴν πο- 30
 λυτέλειαν ὡς πορρωτάτῳ ἀπήλασεν. Οἶδας οἱς Σολων, οἱς ὁ Λυκούρ-

1. οὔτε 6. μεταβαλομένων 9. ἑλλεῖπον ἴσθι

¹ Ἐκ μνήμης πάντως γράφας ὁ Βησσαρίων ἔθηκεν ἐνταῦθα τὸν Ζάμολξιν ἀντὶ τοῦ Ζαλιεύου τοῦ θέντος τοῖς Λοκροῖς καιροῦχὶ τοῖς Θουρίοις τὸν νόμον περὶ οὗ λέγει Ἰθα Διοδώρον Σικελιώτην XII, 21.

γος, οἷς ὁ Νουμᾶς νομοθετήμασί τε καὶ διατάγμασι τὴν φιλοχρημα-
 τίαν ἀνείλον· οἱ γὰρ καὶ τοῖς θεοῖς τὰς θυσίας ξυλίνοις καὶ πηλίνοις
 διωρίσαντο προσφέρεσθαι σκεύεσιν. Οὐκ ἔστι πολλῶν δεομένους μὴ
 5 πολλὰ ἁμαρτάνειν, μὴ πολλοὺς ἀδικεῖν, μὴ πολλοὺς τὰ ὄντα ἀφαι-
 ρεῖν· ὧν ἐξ ἀνάγκης ἑκάτεροι, οἱ μὲν πενίᾳ συντετριμμένοι, οἱ δὲ
 βλακείᾳ διατεθριμμένοι εἰς οὐδὲν οὔτε ἑαυτοῖς οὔτε τοῖς κρατοῦσιν
 ὅλως εἰσὶ χρήσιμοι καὶ προσέτι τῇ τοσκύτῃ πολυτελείᾳ μόλις ὀλιγι-
 στοὶς πᾶμπλειστοὶ ἐξαρκοῦντες, οἱ μὲν ἀνδραπόδων οὐδὲν βελτίους
 εἰσιν, οἱ δὲ, καὶ εἴ τι ἰσχύουσι, τῇ ὀλιγότητι ὁμως οὐδὲν ὅ τι καὶ
 10 ἄξιον λόγου διαπραΰνασθαι ἔχουσιν. Ὡς ἂν οὖν καὶ πλείστους ἅμα
 καὶ ἀρίστους τοὺς αὐτοὺς ἔχοις, μεγάλου σοὶ ἀγῶνος, μεγάλης ἐπι-
 μελείας δεήσῃ. Μνήσθητι τῆς περὶ τὸ νόμισμα Λυκούργου νομοθεσίας
 καὶ ὡς μέχρι τοσούτου τὰ τῆς ἀρετῆς ἠϋξήσῃ Λακεδαιμονίοις, καὶ
 τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐπρώτερον εὐνομίᾳ καὶ δοξῇ μέχρις ἀργύρου καὶ
 15 χρυσοῦ ἢ πόλις ἄδατος, καὶ ὡς ἅμα τε ὁ χρυσοῦς καὶ ἄργυρος παραιο-
 εφθάρῃ τῇ κόλῃ, καὶ τὸ τῆς πολιτείας ἐκείνης ἀκμαῖον ἠμβλύνηται καὶ
 κατὰ μικρὸν παντελῶς ἀνερρῆται.

Ταῦτα διὰ τοῦτο γέγραπται, διὰ τοῦτο ἀναγινώσκωμεν, ἵνα ὠφε-
 λώμεθα, ἵν' ἐν καιροῖς ἀναγκαίοις μιμώμεθα, ἵν' ἐν νενοσηκόσι τοῖς
 20 πράγμασιν ἐκείθεν ἐκλεγώμεθα θεραπείαν. Μᾶλλον ἐμοῦ ταῦτα καὶ
 τούτων ἔτι πλείω οἶδας, πολλὰ ἀναγνοὺς καὶ τῇ ψυχῇ παρακαταθέ-
 μενος. Χρῆ τῷ θησαυρῷ μιμήθητι ἅ τιμᾶς· ἔργασαι ἅπερ θαυμάζεις.
 Εἴ μὴ πάντα δυνήσῃ μὴδ' οὕτως εἰς ἀυστηράν τε καὶ ἄκρατον ἀνα-
 γαγεῖν πολιτείας, ἀλλ' οὐκ ὀλίγον τοῦ παντός κκοτορθώσεις ἀρχαί-
 25 νος. Ἡμερον τὴν φύσιν τὸ τῶν Ἑλλήνων ἔστι γένος, ἐπιμελητικὸν
 ἀρετῆς, μιμητικὸν τοῦ καλοῦ, φύσει γενναῖόν τε καὶ φιλότιμον, πρὸς
 πᾶσαν παιδείαν ἕτοιμόν τε καὶ πρόχειρον. Ἀγχιβοῦ μόνον δεῖ κορυ-
 φαίου καὶ διδασκάλου, οἷος αὐτὸς εἶ, καὶ πρὸς πάντα εὐθύς εὐπειθεῖς
 ἔψονται. Εἴ τι γὰρ ἐν τούτοις τὰ νῦν ἁμαρτάνουσι, διὰ τοῦτο σφάλ-
 30 λονται, διότι κοινόν ἐστι τὸ κακὸν καὶ ταῦτα παρὰ τῷ γένει τιμᾶται.
 Ἄτε οὖν μεγαλόφρονες καὶ τιμῆς ὀρεγόμενοι ἐκείνοις σχολάζουσι, μὴ
 βουλόμενοι, οἱ πλείους δὲ γὰρ καὶ μὴ δυνάμενοι ἅ κακῶς μὲν, τιμᾶται

2. ξυλίνοις ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ξηλίνοις 5. ἐξανάγκης
 6. διατεθριμμένοι 18 (καὶ κατωτέρω). διατοῦτο ἀναγινώ-
 σκωμεν 26. γενναῖον τὲ

δὲ ὁμως, ὡς ἐὰν αὐτοῖς ἤτις ἡ ἀλήθης ἐστὶ τιμὴ ἐν λόγῳ δειχθεῖη· ἴσασι γὰρ, φρονήσει κεκοσμημένοι· ἀλλ' εἰ ἔργῳ φανεῖη, παρὰ πρῶτων αὐτῶν τῶν κρατούντων μελετωμένη, ῥῆστα πάντες ἀκολουθήσουσι.

Πολλοὺς γὰρ ἐγὼ τῶν ἐν τέλει καὶ λόγου ἀξίων ἀχθομένους μὲν ἐφ' οἷς πράττουσιν οἶδα καὶ σφᾶς μεμφομένους, διὰ δὲ τὴν κοινὴν ὁμως 5 κακοπολιτείαν ἢ μὴ σφοδρὰ βούλονται πράττοντας. Σὸν οὖν ἐστίν, ἡγεμονικώτατε ἄνερ, κανόνας αὐτοῖς βίου καὶ στάθμην παραδόντα, τὴν εὐνομιώτατην Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἐπανασώσασθαι. Καὶ γὰρ, εἰ μὴ φιλοσοφοὶ γεγονώς ἰθασιλευσας, ἀλλὰ βασιλεὺς ὢν ἐφιλοσόφεις τε καὶ φιλοσοφῶν οὐ πάντη. Διὸ τὸ μὲν τοῖς πολεμικοῖς, τὸ δὲ τοῖς 10 εἰρηνικοῖς καὶ πολιτικοῖς πολιτεύμασι || τὴν θρυλουμένην ἐκείνην εὐ- φ. 270 δαιμονίαν ἀποδώσεις ταῖς πόλεσι καὶ αἰδίων ὄνομά τε καὶ εὐκλειαν ἔξεις καὶ ζήσεις παρὰ τῇ μνήμῃ τῶν ὀψιγόνων ἀνθρώπων ἀθάνατος, οὐδὲ συναποθάνειταί σου τῷ σώματι ἢ φήμῃ τε καὶ τὸ ὄνομα ὡς τῶν πλείστων βασιλέων τε καὶ ἀρχόντων, ἀλλὰ τῇ νῦν εὐφημίᾳ ἀνάλογον 15 καὶ τὴν μετὰ θάνατον εὐκλειαν ἔξεις, ἢ παντὸς ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ πρότερα ποιῆσθαι ἀνάγκη. Τίνα γὰρ οἶσι περὶ σοῦ τὰ νῦν λέγεσθαι καὶ τίνα περὶ σοῦ τοὺς ἀνθρώπους δοξάζειν; Τοιαῦτα τῷ ὄντι καὶ τοσαῦτά εἰσιν ὡς μεγάλης ἀγρυπνίας καὶ πόνων σοι δεῖν ταῖς αὐτῶν ὑπολήψεσιν ἀποδοῦναι τὰ ἔργα συμβαίνοντα, καὶ μάλιστα νῦν, 20 ὅτε δυνάμειος καὶ τόπου ἐπικαίρου ἐπιλαθομένου σοῦ οὐκέτι ἐν ἐλπίσι τὰ σὰ ὡς καὶ πρότερον ἦσαν, ἀλλ' ἤδη πάντες τὰ ἔργα ἐκδέχονται καὶ ταῖς αὐτῶν ἐλπίσιν ἀπαιτοῦσι τὰς πράξεις ἀναλογούσας. Καίτοι τί μείζον ἂν ἤτησας ἐνταῦθα παρὰ θεοῦ ἀγαθὸν ἢ τοιαύτην περὶ σοῦ τῶν ἀνθρώπων φήμην κατασκευασθῆναι; Τοῦτο γὰρ σε ποθει- 25 νὸν τοῖς οἰκείοις, τοῦτο φοβερὸν πολεμίοις ἐργάσεται· τοῦτο τὰ ἡμῶν μὲν αὐξήσει, ἐλαττώσει δὲ τὰ ἐχθρῶν· τοῦτό σε ἀμείωτον ἀνάγκη διατηρεῖν καὶ παντὶ τρόπῳ αὔξειν τε καὶ πολλαπλασιάζειν πειρᾶσθαι. Δόξαις καὶ ὑπολήψεσιν ὡς τὰ πολλὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἀγεταιί τε καὶ φέρεται γένος, καὶ ταῖς θυμασταῖς ταύταις ἢ κατα- 30 βαλλόμενοι καὶ πληττόμενοι τὴν ψυχὴν φήμαις οὐδ' ἀντιβλέψαι τολμῶσιν, ἢ θυμάζοντες ὡς θεῖόν τινα καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων οἶονται τὸν περὶ οὐ ταῦτα λέγονται. Ὅθεν πολέμιοί τε αὐτῷ ὑπεξίσταν-

11. θρυλλουμένην

13. ἀθάνατα

18. τῶνόντι

19. το-

σαῦτα εἶδιν

26. τοῦτο σε

29. ταπολλά

32. θεῖον τινα

ται πάντες οἱ τε οἰκείοι μετ' εὐκοσμίας ἐν ἅπασιν εἰκουσιν. Διὸ καὶ τῶν μὲν νομοθετῶν οὐκ ὀλίγοι θεῶν οὐμείας καὶ συνουσίας, τῶν δὲ στρατηγῶν οἱ μάλιστα διαβόητοι συγγενείας αὐτῶν ἑαυτοῖς ὑπεκρίναντό τε καὶ διεφήμεσαν, καὶ τούτοις οἱ μὲν τὴν ἡγεμονίαν, οἱ δὲ τὴν νομοθεσίαν ἐπλάτυναν τε καὶ ἰσθεδαίωσαν. Ταύτην οὖν ἐκείνοι τὴν περὶ ἑαυτῶν δόξαν, καίτοι μὴ ἀληθῆ οὖσαν, συνέχειν τε καὶ αὐξῆσαι πάντα μηχανώμενοι τρόπον, πεθετώσαν καὶ σὲ τὴν περὶ σοῦ δόξαν καὶ οὐ μεγάλην μόνον ἀλλὰ καὶ ἀληθῆ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν κραταιοῦν τε καὶ βεβαίον καὶ πολλαπλασιάζειν πειρασθαι, ὡς τούτου μείζον οὐκ ἂν πρὸς τὸ μέλλον ἐφόδιον ἔξοντα.

Περὶ γὰρ μὴν τὴν τῆς χώρας ἐπιμελείαν τε καὶ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν καὶ τῶν μὲν περιττῶν ἐξαγωγὴν καὶ διάθεσιν, τῶν δ' ἀναγκαίων τε καὶ οὐ πάνυ ἀφθόνων συντήρησιν, ἀντεισαγωγὴν τε τῶν ἐλλειπόντων, τὰ μάλιστα μὲν ἀναγκαιοτάτην οὖσαν, κακῶς δὲ καὶ αὐτὴν ἔχουσαν, φροντίσεις, ὡς οἶμαι, ἀξίως καὶ τὴν τοῦ σίτου μάλιστα κωλύσεις ἐξαγωγὴν καὶ ἡ περὶ ταῦτα, ὡς οὐκ ὄφειλεν, ἀταξία τηρεῖται, ἢ πεινώσι μὲν οἱ ἡμέτεροι, ἐμπιπλῶνται δὲ οἱ ἀλλότριοι, ταύτην ὡς βλαβερὰν διαλύσεις. Καὶ τοῦτο γὰρ οὐδεμία ἐστὶν οὕτω σμικρὰ πόλις ἐν Ἰταλίᾳ, οὐδεὶς οὕτως ἀσθενὴς ἄρχων καὶ ταπεινός, ὡς μὴ φυλάττειν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀρχῇ, δεῆσαν. Καίτοι τί λέγω τὸν σίτον, οὕτως ἀναγκαιοτάτον ὄντα καὶ οὐ ἄνευ ζῆν οὐκ ἴστι; Τὰς τέχνας αὐτός, καὶ τούτων οὐ τὰς πρὸς τἀναγκαῖα, πρὸς δὲ διαγωγὴν ἢ χρηματισμὸν μόνον φερούσας ὀρώμεν μετὰ πόσης ἐπιμελείας παραφυλάττουσιν ἕκαστοι καὶ ὥστε μὴ ἑτέροις διαδοθῆναι οὐδὲν ὅ τι οὐ μηχανῶνται. Ἡμεῖς δὲ, αὐτοὶ ἐνίοτε λιμώττοντες, τὸν σίτον τῷ βουλομένῳ παντὶ συγχωροῦμεν ἀλογίστως ἐξάγειν.

Ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ χρῆμα τῶν λόγων, ἢ μόνος τῶν θηρίων ἀνθρώπος διαφέρει καὶ τῶν βαρβάρων Ἕλληνας διακρίνονται, ἐν οἷς ποτε τὸ ἡμέτερον ἤκυμακε γένος καὶ ὧν πᾶσα ἐπιστήμη καὶ γνῶσις καὶ τέχνη ἰβλάστησέ τε καὶ ἦνθησεν, ἀποδώσεις αὐθις τῷ γένει, θεϊότατε δέσποτα, καὶ οὐκ ἀνίξῃ τοσαύτῃ ἀλογίᾳ συνέχεσθαι, ὡς ἀπαιδεύτους καὶ ἀμαθεῖς παρὰ τοῖς ἄλλοις νομίζεσθαι, καὶ ταῦτα τοῖς παρ' ἡμῶν πάντα παραλαβοῦσιν, καὶ διδασκάλων μὲν ἐκείνους οἰεσθαι χώραν. ἡμᾶς δὲ μαθητῶν δεῖν ἐπέχειν, κακείνους μὲν ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος ὡσπερ νομοθετεῖν, ἡμᾶς δὲ ὡς ἀνδράποδα ἔπεσθαι, καὶ

ταῦτα οὐκ ἀρχηγούς μόνον καὶ εὐρετάς, ἀλλ' ἤδη καὶ τελειωτάς πάσης σοφίας γεγεννημένους, μάρτυσιν αὐτοῖς τούτοις τοῖς νῦν καταπαιρομένοις ἡμῶν. Μικροῖς πόνοις, οὐ πολλοῖς ἀναλώμασιν ἀπολωλότας ἀνακαλέσθαι τοὺς λόγους, τὴν σοφίαν ἐπανασώσῃ τῷ γένει· μεγάλης γὰρ εὐφροσύνης, ὅξείας εἶσιν ἔτι καὶ νῦν διανοίας οἱ ἡμέτεροι νέοι, ὥστε, εἰ κατὰ τρόπον διδάσκοντο, ἢ μεγάλη ἐλπίς αὐτοὺς ἐν βραχεῖ ἐπιδῶσειν εἰς μέγα σοφίας· διδάσκοντο δ' ἂν ὡς δεῖ, εἰ τοὺς τε παρὰ Λατίνοις τὴν ἡμετέραν δεδιδαγμένους διδασκάλους τις αὐτοῖς ἐπιστήσσειν, εἰσὶ δ' οὗτοι πολλοὶ τε καὶ καλοὶ νεανῖαι, ἄλλους τε ἐπιτήδεις εἰς Ἰταλίαν πέμψας διδάξαιτο, εἶτα, ἐπανελθόντων εἰς τὴν πατρίδα, δι' αὐτῶν καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύσειεν. Παρὰ γὰρ Λατίνων τὴν ποτὲ ἡμετέραν παραλαβόντες σοφίαν ἢ καὶ ληψόμενοι, καὶ οὕτω παραλαβόντες ὡς αὐτοὶ ποτε οἱ ἡμέτεροι αὐτὴν παρεδίδουν, ἱκανοὶ εἰσὶ καὶ ἄλλους διδάξαι καὶ ὁμοίους ἀποτελέσαι, ὥστ' οὐκ ἐν πολλῷ τοὺς παραδόντας νικῆσαι. Οὐ δεῖ δ' αἰσχύνῃ τὴν τοῦ καλοῦ τούτου θήραν ἀπολιπεῖν, ἐπεὶ, εἰ καὶ Λατίνοι ἠσγύνθησαν παρ' Ἑλλήνων ἃ μὴ αὐτοὶ εἶχον παραλαβεῖν, οὐκ ἂν εἰς τόδε σοφίας προήχθησαν. Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλλότριόν τι ληψόμεθα, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν παρὰ τῶν ὀφειλόντων ἀποληψόμεθα· ὀφείλουσι γὰρ ὄντος τοῦ ἀπαιτοῦντος ἀποδοῦναι ἃ μὴ ἀπέλαβον, ἀλλὰ ἔλαβον.

Οὐκ ἄδηλον δὲ, ὡς τῶν λόγων ἐπανασωθέντων ἡμῖν καὶ αἱ ἐντεῦθεν βλαπτήσασαι τέχναι καὶ ὅσαι πρὸς τὸ ζῆν πρὸς τὴν φυλακὴν ἢ ἄμυναν ἀναγκαῖαι, ὅσαι πρὸς τῆς σοφίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ διαβοητῶν γενομένων ἡμετέρων τε καὶ Ἑλλήνων εὐρεθῆσαι ἡμῖν παρεδόθησαν αὐθις ἐπαναλεύσονται πρὸς ἡμᾶς ἕκκα μετὰ σοφίας, ὡς περ ἀφ' ἡμῶν ἀπολομένη συναπώλοντο τῇ σοφίᾳ· ὧν ὅμως οὐκ ὀλίγαι παρὰ Λατίνοις ἔτι καὶ νῦν σώζονται.

Ἐπεὶ μέντοι κεχώρισται τῆς αἰσθήσεως ὁ λόγος καὶ ἡ ἀπὸ τῶν νοητῶν ἐπὶ τὰ σωματικὰ τροπὴ τῶν τεχνῶν οὕτω διώχεται, ὡς διακριμένας δοκεῖν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ πολλοὺς τῶν λόγων ἐπιστήμονας ὄντας οὐδὲν εἰδέναι τῆς πράξεως, τοὺς δὲ πράττειν εἰδότες καὶ κατὰ λόγον ποιοῦντας ἀγνοεῖν ὅμως τὸν λόγον, καλὸν ἂν εἴη καὶ τούτων ποιήσασθαι λόγον καὶ τινὰς ἐκλεξάμενος νέους εἰς Ἰταλίαν πέμψαι,

4. ἐπανασώσει 6-7. ἐπιδώσειν 9. πολλοὶ τὲ 11. παιδεύσειεν μετὰ διαγεγραμμένον διδάξειεν.

τῶν τεχνῶν μαθησομένους τὰς ἀναγκαίας. Ἐπεὶ διὰ λόγου μὲν πρὸς ταῦτα ἰλθεῖν τῶν σπανιωτάτων τε καὶ μοναδικῶν, δι' αἰσθήσεως δέ γε καὶ πράξεως ῥᾶστα τε καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ ἴστιν αὐτὰς διδαχθῆναι. Αὐτίκα τὴν ὀργανικὴν τε καὶ μηχανικὴν, ἣ βάρη τε ἔλκεται καὶ καταφερόμενα ῥᾶστα πλήττει τε καὶ λεαίνει τὰ τούτων δεόμενα. Ξύλα πρίζονται αὐτομάτως, μύλωνες τάχιστα τε καὶ ὡς ἐνεστὶν ὀξύτατα κινουῦνται, οἳ τε φυσητήρες τῶν ἐν χωνείαις καὶ διακρίσεις (τῶν) μετάλλων ἄσκοι ἐντεινόμενοι τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμιᾶς χειρὸς ὑπουργούσης, τὰ μέταλλα τῆς ἐνούσης μοχθηρᾶς τε καὶ ῥεούσης διακρίνουσιν ὕλης. Τὴν τε ποίησιν τοῦ σιδήρου, οὕτω μὲν οὔσαν χρήσιμον, οὕτω δὲ ἀναγκαίαν ἀνθρώποις, ὡς ἄνευ αὐτοῦ μὴ τὰ πολεμικά, μὴ τὰ εἰρηνικά τε καὶ πολιτικά δύνασθαι καλῶς ἔχειν ἐνταῦθα τις ἂν εὐχερῶς καταμάθοι. Ἦκουον δὲ καὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν εἶναι πλήρη μετάλλων σιδήρου, τούτου δὲ μόνου τῶν ἀναγκαίων αὐτὴν οἶδα στερομένην καὶ χρῆζειν ἐτέρωθεν. Τὴν γε μὴν τῶν ὀπλων κατασκευὴν τε καὶ ποίησιν, τῶν τε φυλακτικῶν τῶν τε ἀμυντηρίων, ὧν ἄνευ οὐκ ἂν τὰ πολεμικά καλῶς γίγνοιτο, καλῶς ποιήσεις σαυτῷ καὶ τοῖς Ἕλλησι περιποιησάμενος, καὶ μάλιστα εἰ σιδήρου μέταλλα ἐν τῇ χώρᾳ ἔχεις καὶ τοὺς τούτον ἐργασομένους προσκτήσῃ.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ναυπηγικὴν, ὅση τε περὶ τὰς μακρὰς καὶ τριήρεις, ὅση τε περὶ τὰς φορτηγούς καὶ στρογγύλας καταγίνεται νῆας, ὧν πλείστην ἐν Πελοποννήσῳ καὶ καλλίστην ἔχετε ὕλην, ὡς τὰ μέγιστα ὠφελήσουσαν οὐκ ἀπεικότως περὶ πλείστου ἡγήσῃ.

Τούτας τέτταρας τέχνας, ἀρίστε δέσποτα, μηχανικὴν, σιδηροποικτικὴν, ὀπλοποικτικὴν καὶ ναυπηγικὴν, ὡς ἀναγκαίας τε καὶ χρησίμους τοῖς εὖ ζῆν ἐθέλουσιν διὰ τεττάρων ἢ ὀκτῶ νέων ἐνταῦθα μετὰ τοῦ προσήκοντος τρόπου καὶ ὡς ἂν μὴ πολλοῖς εἶεν καταφανεῖς παραφ.271^β γενομένων ἐς Ἑλλάδα || μεταγαγεῖν δυνήθησιν καὶ διαδώσεις τοῖς ἡμέτεροις. Εἰσὶ μέντοι καὶ ἄλλαι τέτταρες ἀξίαι λόγου, ἡ τοῦ ὕλου, ἡ τῶν σπηρικῶν, ἡ τῶν ἐξ ἐρίου ποίησις ἱματίων καὶ προσέτι ἡ τούτων ἀμφοτέρων βαφή, περὶ ὧν ὁμως, ὡς οὐ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τρυφήν καὶ διαγωγὴν μᾶλλον ἀνθρώποις ἐξευρημένων, οὐ πολὺν λόγον

3. ῥᾶστα τε 9. γεούσης 12. ἐνταῦθα τίς 19. τούτο
22. στρογγύλους 24. ταμέγιστα

ποιουμαι πρό τοῦ τῶν ἀναγκαίων τυχεῖν. Ἰκανῶς ἔξει τὰ νῦν ἐκεί-
 νας τὰς τέτταρας κτήσασθαι, περί ὧν σφόδρα σου δέομαι καί ἀντι-
 βολῶ τὸν πρέποντα λόγον ποιήσασθαι. Ἀνερευνήσας τοίνυν τὸ πρῶτον
 καὶ ἀκριβῶς ἐξετάσας εἴπερ ἐστὶν ἀληθὲς ὅπερ ἤκουσα πολλάκις, σι-
 δήρου μέταλλα περί τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Ταύγετον εὐρίσκεισθαι, δι- 5
 दाξαι τὴν αὐτοῦ ποιήσιν τοὺς ἰδίους, πρὸς θεοῦ καὶ τῆς σῆς βασι-
 λείας νέους τινὰς μήτε παρηγμακότας μήτε σφόδρα ἀπαλοὺς. ἀλλὰ
 μέσους τινὰς, οἳ καὶ τὴν γλῶτταν μαθήσονται ὡς συνείναι τῶν λεγο-
 μένων, ἐνταῦθα ἐξαποστείλας, πρὸς ὃ οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἐμὴ παρουσία
 ἐνταῦθα συνοίσει. 10

Ταῦτα μακρότερα μὲν ἢ κατ' ἐπιστολὴν εἶρηται, ἐπέκεινα δὲ ἴσως
 καὶ παρὰ τὸ καθήκον ἡμῖν, ὥστε καὶ δέδια μὴ γέλωτα προσοφλήσω.
 Ἄλλὰ τούτου πρῶτα μὲν τὴν σαυτοῦ φιλανθρωπίαν, ἢ πεποιθῶς οὕτω
 τοὺς λόγους ἐμήκυνα, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐμὴν περί τὸ γένος διάθεσιν,
 δι' ἣν πάντων μὲν ἂν ἀνθρώπων ἐβουλόμην αὐτὸ βασιλεύειν, πάντων 15
 δὲ πάσαις ἀρεταῖς ὑπερέχειν, αἰτίαν ἡγοῦ. Ἄλλως τε πολλῶν αὐτῷ
 καὶ σοὶ ὀφειλέτης ὑπάρχων, ἐπεὶ μὴ παρῶν ἄλλως ὑμῖν ὑπουργεῖν καὶ
 διακονεῖν ἔχω τὰ δυνατὰ, καίτοι μὴδ' ἐνταῦθα ὑμῖν, εἰρήσθω δὲ σὺν
 θεῷ ἄχρηστος ὧν ἡ ὑπάρξας, οἷς ὁμως δύναμαι λόγοις καὶ συμβου-
 λαῖς ἐκτίνω τι τοῦ χρέους ὡς ἂν πλείστα δύνωμαι, καὶ μάλιστα εἰδῶς 20
 ἐκεῖνα λέγων ἃ ἐκ μακροῦ αὐτὸς διανοῆ καὶ διανοοῦμενος τελείεις ποτὲ
 καὶ τελείσας ἀρίστην τε καὶ ἀκαταγώνιστον ἀπεργάσῃ σὺν θεῷ πολι-
 τείαν. Ὅτι μὲν γὰρ τῶν προειρημένων γενομένων ἀπάντων εὐδαιμονέ-
 στατος ἡμῖν βίος ὑπάρξει οὐδεὶς ἀμφιβάλλει· ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς ταῦτα
 ἐγκρίσεις καὶ πολλάκις ἀνελογίσω καὶ ἥδιστα ἂν πράξεις, καιροῦ 25
 λαθόμενος, οὐδεὶς ἀγνοεῖ τῶν εἰδότεων σου τὰ φρονήματα. Λείπεται
 τοίνυν ἡμᾶς μὲν μακρὰν ἐκ θεοῦ σοὶ ζωὴν καὶ δύναμιν εὐχεσθαι, ἢ
 δυνηθήσῃ τελείσαι σου τὰ νοήματα, σὲ δ' ἐκείνον ἐπικαλεσάμενον
 παραστάτην πρὸς ἔργα χωρῆσαι, μηδὲν ταπεινὸν φρονούντα ἢ λογιζό-
 μενον· ὅς σοι παρσίη συνεργός, βοηθός καὶ συνέριθος καὶ μέγαν σε 30
 βασιλεία ἐπὶ γῆς καταστήσας μετέπειτα καὶ τῆς ἑαυτοῦ μεταδοίῃ δό-
 ξης τε καὶ λαμπρότητος.

3. τοπρῶτον

4. ἐστίν

18. μηδ'

30. μέγα

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἢ μᾶλλον τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Βησσαρίωνος ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον ὡς δεσπότην Πελοποννήσου. Καὶ παρεδόθη μὲν εἰς ἡμᾶς ἀχρόνιστον, ἀλλὰ δὲν εἶνε δυσκόλον νὰ ὀρισθῆ κατὰ προσέγγισιν ὁ χρόνος καθ' ὃν συνέτάχθη. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὸ τὸν Ἰσθμὸν τειχισθῆναι¹, ἤτοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου κτίσιν τοῦ περιδόλου τοῦ Ἰσθμοῦ² καὶ πρὸ τῆς ἐκ νέου καταστροφῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Μουράτ³, ἤτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1443 καὶ 1446. Πάντως δὲ δὲν εἶχε παρέλθει πολὺς χρόνος ἀπὸ τῆς ἀνακτίσεως τοῦ τείχους. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς ἀπηχοῦσα ἀναθάρρησις ἢ ἐκ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Ἰσθμοῦ προερχομένη ἐμποιεῖ τὴν αἰσθησιν γεγονότος ὅλως προσφάτου. Χρόνος ἱκανῶς μακρὸς εἶχε παρέλθει, καθ' ὃν ἡ κατασκάφῃ τοῦ τείχους ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη τῷ 1423⁴ εἶχε καταστείλει τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου. Δὲν ἔχει δὲ ἄδικον ὁ Βησσαρίων ποιούμενος λόγον περὶ αὐτῶν ὡς κατὰ τὴν εἰκοσαετίαν τὴν διελθοῦσαν μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἀνακτίσεως τοῦ περιδόλου *συγκαταπεπιτωκότων αὐτῷ τῷ Ἰσθμῷ*⁵ καὶ κακίζων μὲν τὰ ἐκ τῆς προτέρας τῶν Πελοποννησίων φαστῶνης κακὰ, εὐχόμενος δ' εἰς τὸν δεσπότην πολλὰ ἀγαθὰ καὶ μακρὰν ζωὴν⁶. ἦς τὰ μακρὰ ἡμῶν καὶ πολυετῆ ὥστε ἀνασιῆναι δέονται πτώματα⁷. Ἀλλ' οὐχ ἤττον δὲν λησμονεῖ ὁ Ἑλληὴν καρδινάλιος ἐν μέσῳ τῶν εὐλογιῶν, ὅς παρέχει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἐφ' οὗ χρηστοτάτας στηρίζει ἐλπίδας, τὰς προτέρας αὐτοῦ ἀριστείας. Εἶνε δὲ προφανές, ὅτι λέγων περὶ αὐτοῦ *Σὺ γὰρ σοφόδρα καὶ πρὶν ἐπεθύμεις ἥρωικὰ ἐπιδείξασθαι ἔργα*⁸, ἀνα-

¹ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15,2. Πρβλ. σ. 16,16.

² Ἴδε Νέου Ἑλληνομνημονος Τόμ. Β' σ. 471 κ. ε.

³ Αὐτόθι σ. 479 κ. ε.

⁴ Αὐτόθι σ. 469 κ. ε.

⁵ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15,12.

⁶ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15,17.

⁷ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15,18.

⁸ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 15,19.

φέρεται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἄλωσιν τῆς Γλαρέντζας καὶ τῶν Πατρῶν καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ κατορθώματα ὡς δεσπότη ἐν Πελοποννήσῳ. Εὐφημίστατα δ' ἐπαινῶν τὸ ἔργον τοῦ δεσπότη, ἀνακτίσαντος τὸν περίβολον τοῦ ἰσθμοῦ, ἄξια λόγου καὶ ἄλλοθεν ἄγνωστα διδάσκει ἡμᾶς μαρτυρῶν, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε διανοηθῆ καὶ πόλιν νὰ ἰδρῦσῃ παρὰ τὸν ἰσθμόν¹. Καὶ δὲν φαίνεται μὲν γινώσκων νέα τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ ταύτου τοῦ Κωνσταντίνου ὁ Βησσαρίων, ὅτι ἔγραφε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν, ἀπεξεδέχετο δ' ὅπωςδὴποτε ἀπ' αὐτοῦ οὐ μόνον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ σκοπηθὲν, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὰ βασιλεία ἀπὸ τοῦ Μυστρᾶ χάριν ἀσφαλεστέρως ἀμύνης τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπειλουμένης καὶ κινδυνεύουσης Πελοποννήσου. Οὐδ' ἄλλοθεν δέ ποθεν μανθάνομεν, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξετέλεσέ ποτε τὸ σκοπούμενον, καίτοι ἡδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι πράγματι ἰδρῦθη νέον κτίσμα φέρον τὸ ὄνομα Ἐξαμίλια, ὅπερ περισώζει ἢ ὁμώνυμος τῆς σημερινῆς κόμης. Πράγματι δὲ πρὸς ἀμυναν τοῦ ἰσθμοῦ ἐχρειάζετο πόλισμα κείμενον πλησιέστερον πρὸς ὑτὸν τῆς Κορίνθου, ἣτις ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων ἔκειτο ἀμέσως ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ἀκροκορίνθου, ὅπου μέχρι τῆς ἐπὶ Ὀθωνος ἀνακτίσεως τῆς σημερινῆς Κορίνθου παρὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς θέσιν ἔκειτο ἡ καλουμένη Παλαιὰ Κόρινθος. Γίνεται δὲ φανερὰ ἡ ὀρεινὴ θέσις τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως μάλιστα ἐκ τῆς Ἐκφράσεως Κορίνθου, ἣν ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης Εὐγενικός, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, εἰ καὶ ἡ περιγραφὴ αὕτη συμπίπτει σχεδὸν αὐτολεξεί πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκείνου περιγραφὴν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἐν μέρει πρὸς τὴν τῆς ἐν τῇ Λακωνικῇ κόμῃ Πετρίνης.

Ἄλλως δὲ τὸ σχέδιον τῆς παρὰ τὸν ἰσθμόν μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσης τοῦ δεσποτάτου δὲν φαίνεται τότε τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὑποκινήθην. Ἦδη, ἔτε πρὸ εἰκοσιπενταετίας

¹ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 16, 17.

περίπου ὁ Γεμιστός ὑπέβαλλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸ μακρὸν αὐτοῦ ὑπόμνημα Περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων ἔγραφεν· ἦ τε τοῦ θείου ἡγεμόνος πρὸς τῷ Ἰσθμῷ διηνεκῆς σὺν ταῖς λογάσιν οἰκησῖς σμικρὸν ἂν που ἀμόνοι μήκινος παρούσης πλήθει ἀξιωμαχοῦ στρατιᾶς. Ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου γίνεται δῆλον, ὅτι ἐπεκράτει ἤδη τοιαύτη σκέψις περὶ μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης ἐκ τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν Κόρινθον ἢ τινα νέαν πόλιν ἔτι πλησιέστερον τοῦ Ἰσθμοῦ κτισθισομένην.

Δείκνυται δ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Βησσαρίων οἶον καθ' ὅλου γινώσκωμεν ἐκ παντός τοῦ βίου, ἀκραιφνῆς προστάτης τῶν ἐθνικῶν δικαίων κατὰ τοῦ Τούρκου. Τὸ γένος καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων συνεχῶς φέρων ἀνὰ τὸ στόμα δὲν λησμονεῖ ὁ ἐν Ῥώμῃ παντοίων τιμῶν τυγχάνων καρδινάλιος τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰδίου ἔθνους καὶ παρορμᾶ τὸν δεσπότην πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἐπιδρομέως διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος ἀναμνήσεων. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας διδάγματα, ἀντλεῖ δ' ἐπιχειρήματα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς εὐδοκιμήσεως τῶν ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς Ἀσίας βαρβάρων. Ἡ ταχεῖα ἐκ μικρῶν αὐξήσις τοῦ Μογγόλου Ταμερλάνου, ὃν καλεῖ Τεμίρ, καθ' ἣ οἱ πλείστοι τῶν Βυζαντινῶν, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν Τούρκων ἢ γοργῇ ἐξέλιξις ἐκλέγονται ὑπ' αὐτοῦ ὡς παραδείγματα ἐνθαρρυντικὰ τῆς ταχείας προκοπῆς τῶν μὴ θελόντων νὰ ῥαθυμῶσιν.

Οὐδ' ἀρκεῖται ὁ Βησσαρίων εἰς ἱστορικὰς μόνον διδασκαλίας καὶ ἀπλᾶς θεωρητικὰς παρακελεύσεις, ἀλλὰ δὲν ἀμελεῖ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν δεσπότην καὶ πρακτικὰς ὑποθήκας, αἵτινες εἶνε ἀξίαι νὰ ἐφελκύσωσι τὴν ἡμετέραν προσοχήν. Ὁ ἐν Ῥώμῃ βίος δὲν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τελείως τῶν πατρίων. Γινώσκων δὲ τὰ τῆς Πελοποννήσου ἄριστα ἐκ μακρᾶς ἐν αὐτῇ διαβιώσεως¹ ἦτο εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἀρμόδιος νὰ συμβουλεύσῃ τὰ

¹ Vast Le cardinal Bessarion. Ἐν Παρισίαις. 1878 σ. 23 κ. ἑ.

δέοντα τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον καὶ θαυμαζόμενον φιλόπα-
τρην δεσπότην.

Πράγματι ὁ Βησσαρίων ἦτο ἄριστος γνώστης τῶν τῆς Πε-
λοποννήσου. Καὶ ἂν δὲν εἶχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ ἐνταῦθα ἐκδοθὲν
ὑπόμνημα, θὰ ἤρκει νὰ πείθῃ ἡμᾶς περὶ τούτου ἡ διδακτικω-
τάτη ἐπιστολή, ἣν ἀπηύθυνε τῷ 1459 ἐκ Φερράρας εἰς τὸν Μι-
νωρίτην ἀρχιεπίσκοπον Ἰάκωβον Pincens τὸν ἐκ Μαρκίας, παρορμῶν
αὐτὸν μετὰ τὴν ἐν Μαντούῃ σύνοδον, τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου
B' συγκληθεῖσαν χάριν κηρύξεως σταυροφορίας ἐναντίον τῶν
Τούρκων, νὰ παρασκευάσῃ ἰδίως ἐν Μαρκίᾳ δυνάμεις πρὸς ἀπε-
λευθέρωσιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατειλημμένης Πελοποννή-
σου, ἐν ἣ ἀγωνιώδη ἐξῶν βίον οἱ τελευταῖοι τῶν Ἑλλήνων
δεσποτῶν Θωμᾶς καὶ Δημήτριος οἱ Παλαιολόγοι. Τὴν σπου-
δαιοτάτην ταύτην ἐπιστολὴν, ἐκδεδομένην ἐξ αὐτογράφου τοῦ
Βησσαρίωνος ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Wadding¹, οὐ στεροῦνται αἱ
κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθηκαί, ἐπιτραπήτω νὰ
παραθέσω ὀλόκληρον ἐνταῦθα.

Venerabili Patri Fr. Iacobo de Marchia, Ordinis Minorum de Observantia professori, verbi Divini praedicatori eximio, amico nostro, et tamquam Patri carissimo: B. Cardinalis Nicenus Episcopus Tusculan. Protector Ordinis Minorum.

Venerabilis Pater, salutem. Ad gloriam Dei et vestram consolationem significamus vobis rem profecto magnam et optimam, et populo Christiano utilissimam, quam etiam poterimus habere pro signo, quod Majestas Divina incipit nobis reconciliari Haec autem talis est. In Graecia est quaedam magna provincia, quae vulgariter appellatur Morea, circuitus octingentorum milliarium, agrum habens feracissimum, fertilissimum et omnium rerum abundantissimum, non solum

¹ Annales minorum. Ἐν Ῥώμῃ, 1650. Τόμ. ΙΓ' σ. 63 κ. ἰ. Πρὸς, Fast 1661 ἐν. σ. 236 κ. ἰ.